

1. Név: Márkus Beáta

2. A kutatás témája: Magyarországi németek a Waffen-SS-ben

3. A kutatás helyszíne: Berlin, Németország

4. A kutatás ideje, időtartama: 2021. július 11. – 2021. szeptember 11. (eredeti terv szerint 2020. július-augusztus, a pandémia miatt újrapiályázásra volt szükség)

5. A kutatott gyűjtemények, az átnézett irat- és dokumentumállagok és a találatok ismertetése: A magyarországi németiség Waffen-SS-ben betöltött szerepét 2020 elején kezdtem el vizsgálni, a projekt egy része hazai gyűjteményekben zajlik, a KKÖ ösztöndíj pedig a Németországban őrzött források és (szak)irodalom feltárását teszi lehetővé. A kutatásom egyrészt a projekt szakirodalmi és módszertani megalapozását jelentette különböző könyvtárak gyűjteménye alapján (*Staatsbibliothek zu Berlin, Zentral- und Landesbibliothek Berlin, Bibliothek des Deutschen Historisches Museum Berlin, Bibliothek und Zeitzeugenarchiv der Stiftung Flucht Vertreibung Versöhnung*), illetve a német külügyminisztérium vonatkozó levéltári anyagának feltárását és feldolgozását a *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*-ban.

A *Politisches Archiv*-ban a kutatásom előkészítését két éve kezdtem meg, a levéltár munkatársai a témához kapcsolódóan konkrét jelzeteket javasoltak átnézésre (ezek alapján kértem és kaptam hungarika igazolást). Azóta, részben a pandémia miatt is, a levéltár elkezdte használni a *Bundesarchiv* által már eddig is alkalmazott Invenio rendszert, amelyben a kutatóknak is hozzáférést tudnak adni az általuk kutatott korszak és téma alapján a relevánsabb fondokhoz, állagokhoz. Ennek segítségével lehetővé vált számomra is a Német Birodalom külügyminisztériumának Zentrale RZ214 Referat D Inland nevű ügyosztályának iratanyagának áttekintése, ami egyébként csak a kutatótermi segédletek segítségével lett volna lehetséges. Ennek tanulmányozásával sikerült még számos olyan irategyüttest találnom, amelyekben szintén információk találhatók a Waffen-SS toborozásokról és sorozásokról, illetve az ezzel kapcsolatos egyéb ügyekről.

Szintén pozitívum, hogy a RZ214-es állagon alaposabb áttekintésével lehetségessé vált a magyar vonatkozású jelzetek kigyűjtése, így a hungarika kataszterben ezeket is fel tudtam tüntetni, bízva abban, hogy a számomra alapvetően nem releváns témák kigyűjtése más kutatók számára hasznos segítséget jelenthet.

A feltárt anyag alapján körvonalazódik, hogy mely folyamatok, tárgyalások történtek a magyarországi német kisebbség Waffen-SS-be toborzása során. A dokumentumok alapján jól

elkülöníthetők ebben időbeli hullámok, illetve a sorozások önkéntesség és kényszer közötti elmozdulása. Szintén betekintést nyertem a német fél által sokszor dokumentált nehézségekbe, elsősorban a magyar hatóságok együttműködésének hiányába, de a megcélzott közösség közönye, sőt ellenállása is problémát okozott a német fél számára. A legfőbb problémát pedig az otthoni családtagok jogi státuszának rendezése, anyagi ellátásának megoldása jelentette.

A könyvtári kutatásomat elsősorban a Magyarországon többségében sajnos egyáltalán nem elérhető, a Waffen-SS történetével kapcsolatos munkák feldolgozása jelentette. A feldolgozott munkák alapján kirajzolódott egy historiográfiai vázlat, miszerint 1945-től egészen a 60-as évekig a témát leginkább az elhallgatás jellemezte, sőt esetenként a veteránok által kiadott, már-már heroikus visszaemlékezések. Az első tudományos munkák ekkor jelentek meg a frankfurti Auschwitz per hatására (is), ami a tiszta Waffen-SS ábrázolás végét jelentette. Érdekes módon a téma ezt követően sokáig ismét háttérbe szorult, legfeljebb lelkes hadtörténeti érdeklődésű laikusok írtak róla, míg a 2000-es években végül újabb hulláma kezdődött meg a kutatásnak, ekkor már nemzetközileg és a katonai mellett a társadalmi, gazdasági, nemi, etnikai, stb. aspektusokat is bevonva.

Az utóbbi 10–15 évben önálló monográfiák és alapos tanulmányok jelentek meg a Waffen-SS nem német állampolgárokból álló, norvég, dán, romániai német, bánági német, balkáni muszlim alakulatairól, amelyeket volt lehetőségem a különböző könyvtárakban feldolgozni. Ezekből világosan kiderül az a kevésbé ismert tény, hogy a nagyjából 900.000 fős Waffen-SS tagjainak több mint a fele nem volt német állampolgár (vagy csak a határok 30-as évektől kezdődő megváltoztatása révén vált azzá). Az ismert szakirodalomból az is kiderül, hogy a külföldiek egyik legnagyobb csoportjaként, mintegy 100–120.000 főnyi magyar állampolgár szolgált a német alakulatban, nagyrészt a német kisebbség tagjai, így figyelemre méltó, hogy pont ennek a csoportnak a történetéről nem jelent meg az utóbbi évtizedekben összefoglaló munka. Ez a tény megerősítette a motivációm, hogy a nehéz forrásadottságok ellenére itt olyan kutatási hiátus van, amelynek megszüntetéséért érdemes folytatni a projektet.

A könyvtári kutatás legnagyobb része tehát tudományos monográfiák, tanulmányokra terjedt ki, néhány esetben azonban visszaemlékezések, szubjektív források is a részét képezték. A *Staatsbibliothek* és a *Historisches Museum* gyűjteményében találhatóak például német és szovjet röplapok, amelyek az SS-hez csatlakozása, vagy annak elhagyására biztatnak. Előbbi szintén őriz különböző olyan újságokat, amelyeket vagy a különböző

államok német kisebbségei számára adtak ki, benne részben az SS-hez csatlakozást propagáló cikkekkel (pl. *Der Volksruf* – a bányász németek lapja, *Deutsche Zeitung* – a magyarországi németek lapja), vagy amelyek a már létrejött SS alakulatok tagjai számára íródtak (pl. *Die Eiserne Faust*). A felsoroltak közül a *Deutsche Zeitung* rendelkezésre álló számaint áttekintettem mikrofilmen 1940 és 1944 között, e gyűjtemény azonban nem teljes.

Az eseményekről emellett számos szubjektív visszaemlékezés áll rendelkezésre, akár egyes veteránok tollából, akár a korabeli kisebbség vezetőinek és tagjainak szemszögéből, amelyek kritikus felhasználás mellett szintén elmélyítették ismereteimet a témában.

Emellett igyekeztem a módszertani, forrástani ismereteimet elmélyíteni és bővíteni olyan szakirodalmak segítségével, amelyek ahhoz adnak kapaszkodót, miként hasznosíthatóak a témában rendelkezésre álló források. Itt elsősorban a visszaemlékezések, személyes beszámolók, vallomások felhasználása jelenthet majd nehézséget, amely egy, a régmúltban történt, traumatizált és tabusított eseménnyel kapcsolatos, amelyről a következmények és az utólag ismeretek fényében szinte nem várhatóak őszinte beszámolók. Erre nézve ugyan egyértelmű módszertani útmutató aligha létezik, de a német tudományos kutatás már régebb óta foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy a náci múlt továbbadása, továbbörökítése hogyan történik akár családokon, akár tágabb közösségeken belül, és miként lehet kutatóként eligazodni az erről szóló források között.

Ezek mellett kiváló kutatási lehetőséget jelentett számomra a pár héttel korábban megnyílt *Stiftung Flucht Vertreibung Versöhnung Dokumentációs központ könyvtára és visszaemlékezés gyűjteménye*. Az intézmény létrehozásáról közel 10 éve született döntés, a profiljuk a menekülés és elűzés témákkal kapcsolatos történeti és jelenkori események dokumentációjának és bemutatásának biztosítása. A gyűjtemény nagy részét az 1945 utáni német elűzések, illetve ennek előtörténete teszi ki. Egy korábbi konferencián volt szerencsém az intézmény levéltárosát megismerni, akivel azóta is szakmai kapcsolatban állunk, így jelezte, hogy berlini tartózkodásom alatt az intézmény infrastruktúráját és gyűjteményét használhatom, amelyben számos ténylegesen releváns és értékes publikációt és dokumentumot volt szerencsém tanulmányozni, az intézmény munkatársaival konzultálni, illetve a magyarországi németiségre vonatkozó objektumaik rendezésében segítséget nyújtani. Az együttműködést a továbbiakban is folytatjuk, mivel a *SFVV* gyűjteménye folyamatosan bővül vásárlások, felajánlások, ajándékozások és interjúk felvétele révén, a témám szempontjából releváns források átvétele esetén számíthatok a segítségükre.

6. Az ösztöndíjjal kapcsolatos gyakorlati észrevételek (beleértve a többi ösztöndíjas számára hasznos tanácsokat is):

Az ösztöndíj összességében kiváló lehetőséget és anyagi háttérrel biztosított a tervezett kutatás végrehajtására, a Berlinben töltött időszakot összességében eredményesnek gondolom szakmai és személyes tekintetben is, hiszen az eredetileg tervezett kutatás mellett sikerült további intézményeket felkeresni, és releváns dokumentumokat találni.

Fontosnak tartom, hogy a többi kutató figyelmét felhívjam rá, hogy a nagyobb berlini könyvtárak szolgáltatásainak használata olvasójegyhez kötött, ezt pedig nem német állampolgárok csak abban az esetben kaphatnak, ha vagy rendelkeznek hivatalos németországi lakcímgazolással (Meldebescheinigung), vagy egyetemi beiratkozással. Ez különösen olyan könyvtáraknál jellemző, ahol van otthoni kölcsönzési lehetőség (*Staatsbibliothek zu Berlin, Zentral- und Landesbibliothek*). A ZLB könyvtáraiban egyrészt szabadpolcos rendszer van, a gyűjtemény nagy részét azonban raktárban őrzik, online rendelhető a különböző fiókjaikba ingyenesen, egyes tételek esetén 1-2 euroért. Tapasztalatom szerint az *Amerika Gedenkbibliothek* részbe érdemes a könyveket kérni, ott szinte minden kérésem pár órán belül átvehető volt, míg például a *Berlin-Sammlungban* csak több napi várakozás után.

Észrevételek a COVID-pandémiás helyzet kapcsán: az ösztöndíjas időszakban a pandémiás helyzet ugyan viszonylag stabil volt, sok tekintetben mégis kihatott a tartózkodásomra és a tervezett kutatásra, sőt annak egy részét ellehetetlenítette. A mindennapok és a tartózkodás szempontjából szintén kellemetlenséget jelentett, hogy a magyar vakcinaigazolványt általában nem fogadták el, így éttermek, kávézók, múzeumok belső tereibe nem lehetett bemenni, vagy csak friss negatív teszteredménnyel. A számos tesztközpont egy részében nem német állampolgárként ingyen készítettek gyorsvizsgát, máshol ugyanezért 18 eurot kértek. Németországban zárt helyiségben mindvégig szükséges volt az FFP, vagy az orvosi maszk viselése.

A kutatás kapcsán a pandémiás helyzet szintén releváns volt, többek között:
- nem volt lehetőségem emiatt a *Bundesarchiv Lichterfelde* levéltárban kutatni, mivel a levéltár kutatótermében csökkentették a kutatói létszámot, illetve online időpontfoglaló rendszert vezettek be, amelyet az ösztöndíj év eleji odaítélése óta folyamatosan nyomon követek, de azóta sem volt a számomra releváns időszakban felszabadult kutatóhely (jelenleg 2022. májusában van a legközelebbi foglalható hely).

- szintén online időpontfoglalás szükséges a *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes* használatához, ahová a nagy érdeklődés miatt (több mint egy évig teljesen zárva voltak, emiatt nem valósult meg a 2020-ra tervezett kutatásom se) szintén hónapokra előre kell helyet foglalni. A levéltár munkatársai azonban a helyzetet nagy mértékű digitalizálással oldották meg, így az iratanyag egy részéhez kérésre hozzáférést tudnak biztosítani otthoni használatra is az Invenio rendszerben.

- a *Staatsbibliothek* egységeiben szintén online időpontfoglalással lehet kutatni, fél napos turnusokban látogathatóak a kutatótermek. A helyek általában aznapra és másnapra már elfogynak, két napra előre érdemes tervezni. Az intézmény olvasótermeiben a nyár folyamán csak oltási igazolvánnyal, vagy friss (aznapi) negatív teszttel lehetett tartózkodni. (Az épület előtt ingyenes tesztlehetőség volt.) A *Staatsbibliothekban* a könyvek nagy részét online kell előzetesen megrendelni (max. 19-et egyszerre), és helyben lehet használni, a hatalmas gyűjteményben rengeteg hasznos, magyar vagy magyar vonatkozású könyv és más dokumentumtípus van. A könyvtárban ingyenes szkennelési lehetőséget biztosítanak. Beiratkozott, olvasójeggyel rendelkező olvasók számára rendkívül széleskörű hozzáférést nyújtanak online adatbázisokhoz, katalógusokhoz, és elektronikus forrásokhoz, egyes kiadók könyveit akár le is lehet tölteni pdf-ben.

Az ösztöndíjas időszakom szempontjából nagy segítséget jelentett, hogy kb. 3 hetet volt lehetőségem a *Collegium Hungaricum*ban megszállni. Az intézmény felszereltsége kényelmessé tette a tartózkodásom, központi elhelyezkedése pedig rendkívül hasznos volt, hiszen az általam felkeresett kutatóhelyek szinte mindegyike elérhető volt 10-15 perc alatt, csakúgy, mint számos látványosság.

Pécs, 2021. szeptember 29.

Márkus Beáta

Márkus Beáta

Mellékletek:

1. Feldolgozott irodalom tételes listája intézményekre bontva
2. Jegyzék a magyar vonatkozású és a megvizsgált levéltári tételekről (2021. július – szeptember) Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Akten des Auswärtigen Amtes des Deutschen Reiches, Zentrale RZ214 Referat D Inland